

geografskega okvira. Zato so tudi kulturno-zgodovinske in etnografsko-folklorne posebnosti in znamenitosti privlačne točke in so kot cilji turizma sorazmerno pomembnejše kot v gorati Sloveniji. Kakor smo mogli razbrati že iz dosedanjih razmotrivanj, ima Panonsko obrobje osnove predvsem za izletniški turizem, združen s fizično rekreacijo, ki ne terja večjega naprezanja, predvsem seveda za izletniški turizem prebivalcev mest v tem področju ali na robu tega „obrobja“. Večja motorizacija in seveda tudi boljše daljinske

ceste v Sloveniji (in severnozahodni Hrvatski!) pa bodo gotovo pripeljale na Panonsko obrobje tudi še mnoge turiste iz osrednje Slovenije, ki sedaj bolj redko zaidejo v te kraje.

Panonsko obrobje je za veliki inozemski in letoviščarski turizem resda tudi sicer nekam obrobna pokrajina. Toda ima toliko specifičnih potez, je tako prikupno in toliko vendarle nudi turistu, da je in bo gotovo ostalo področje, ki bo v turizmu uspešno dopolnjevalo druge pokrajine Slovenije.

Svetozar Ilešič

O pojmu „Srednje Evrope“

Te vrstice pišem, ker so me že ponovno učitelji zemljepisa iz srednje šole, pa tudi študentje in dijaki, skoraj z začudenjem spraševali, zakaj je v mojem srednješolskem učbeniku „Gospodarska in politična geografija sveta“ postavljena med deželami Srednje Evrope na prvo mesto Poljska in ne Nemčija, kakor je to navada in kakor to predvideva tudi učni načrt. Kratek odgovor na to vprašanje lahko sicer vsakdo najde že v samem učbeniku in to v uvodnem odstavku poglavja o Srednji Evropi na str. 53: „Zato ima pojem Srednje Evrope svoj pomen samo v tem, da označuje dežele z značilnostmi prirodnih in kulturnih prehodov med Atlantsko, Severno, Sredozemsko in Vzhodno Evropo. Nič kaj ga ne priporoča dejstvo, da ga močno podčrtavajo Nemci, ki mu skušajo pretirati enotne prirodne in kulturne poteze ter prisoditi sebi v njegovem območju vodilno vlogo.“

Morda vendar ni odveč, da ta kratki, že vnaprejšnji odgovor podkrepim z opozorilom na celotni historiat pojma „Srednja Evropa“, kakor nam ga je izčrpno analiziral francoski zgodovinar Jacques Droz (Clermont-Ferrand) v svoji, pred nekaj leti objavljeni študiji o zgodovinskem razvoju ideje „Srednje Evrope“.¹ Droz nam z vso potrebno dokumentacijo dokazuje, da se pojem „Srednja Evropa“ ni mnogo uveljavljal kot jasno opredeljen geografski pojem, pač pa kot političen pojem, še več, celo kot politični koncept ali program. Celo nekatera najnovejša knjige o Evropi (na primer Derruau²) ga — kakor to opozarja Droz — sploh ne uporabljajo ali pa ga uporabljajo samo kot nujen širši okvir za obravnavanje skupine dežel, ne da bi ga sploh opredelile (na primer P. George in J. Tricart³). Naj opozorim, da tudi ameriški geograf G. W. Hoffman v svoji najnovejši knjigi o Evropi⁴ uporablja pojem „Srednja Evropa“ z veliko skeptiko, označujoč ga kot „prožen politično-geografski termin“ (str. 362). Posebno redko je pojem „Srednje Evrope“ uporabljala geografska literatura, tudi nemška, do prve svetovne vojne. Uporabljal in po svoje opredelil ga je pravzaprav le wrocławski (takrat breslauski) geograf Josef Partsch

v svoji knjigi „Mitteleuropa“ (1904). Po njem je Srednja Evropa prostor, kjer se družijo gorovja alpskega gubanja, stara kristalasta gorovja in glacialne ravnine; kjer manjka eden od teh elementov, se Srednja Evropa neha. Partsch pa je skušal najti temu ozemlju tudi po družbeni strani skupni imenovalec. Ta naj bi bil nemška kultura: „Nemško razumejo povsod, od Galaca, Sofije in Sarajeva do Trsta, Zeneve in Anversa... Vsa Srednja Evropa spada, zavedno ali nezavedno, hote ali nehoti v sfero nemške civilizacije.“ Precej pozneje je avstrijski geograf H. Hassinger opredelil Srednjo Evropo kot „vmesno področje med razčlenjenimi polotoki Zahodne in enolično maso Vzhodne Evrope, stikališče oceanskih in kontinentalnih vplivov, zvezo med gozdnatim svetom ob Atlantiku in stepami evrazijskega kontinenta, ki je določena, da postane mozaik ljudstev, ki se prepletajo drugo z drugim in ki jih je zaradi svojih federativnih tradicij sposobna voditi samo avstrijska monarhija, Dunaj pa je poklican, da jih pripelje na višjo kulturno stopnjo.“⁵

Ta Hassingerjeva opredelitev je značilna z dveh strani. Po svoji čisto geografski strani nam kakor vse druge podobne geografske opredelitve Srednje Evrope dokazuje, da je zares geografsko mogoče opredeliti Srednjo Evropo skoraj bolj z negativne kot s pozitivne strani; da smo namreč navajeni vanjo združiti tiste evropske dežele, ki jih ne moremo uvrstiti niti k Atlantski, niti k Severni, niti k Vzhodni ali Južni Evropi, ki so torej izrazito prehodne, predvsem v prirodno-geografskem smislu. Ravno zaradi te svoje prehodnosti pa so v sebi tako raznolične, da jih je nemogoče opredeliti kot geografsko individualnost, ki bi jo lahko tudi jasneje omejili. Prav dobro je to čutil tudi že A. Penck, ki je šel za primerneje, da bi namesto izraza „Mitteleuropa“ uporabljali kar izraz „Zwischeneuropa“ („Medevropa“).⁶

Drugi, „avstrijski“ in „dunajski“ strani Hassingerjeve označbe pa se ne smemo čuditi. Saj jo je napisal leta 1917, med prvo svetovno vojno, potem ko je leta 1915 nemški politični delavec, ustanovitelj svoječasnega „Nacionalno-socialnega

zdrženja" v Nemčiji, Friedrich Naumann v svoji knjigi „Mitteleuropa“⁷ razvil svoj znani politični in gospodarski koncept Srednje Evrope. Naumannova knjiga, ki je bila svoj čas zelo popularna, je mlajšim generacijam skoraj neznan. Zato je dobro, da z Drozom vred malo obudimo spomin nanjo. Bistvo Naumannovega koncepta je na kratko v tem. Vojna, ki jo vodita obe centralni, „srednjeevropski“ sili, Nemčija in Avstro-Ogrska, ter gospodarska blokada, s katero ju dušijo zavezniki, je najboljši porok za dežele „med Vislo in Vogezi, med Galicijo in Bodenskim jezerom“, da se jim kaže združiti v enoto, v konfederacijo držav, ki bi bila hkrati obambna zveza in gospodarsko ozemlje. „Srednja Evropa bo rezultat vojne. Skupaj smo bili zaprti v ekonomski ječi; skupaj smo se borili; skupaj želimo živeti tudi odslej.“ Celo Bismarck je po Naumannovem mišljenju nazadnje spoznal pravilnost take poti in skušal dati svojemu zavezništvu z Avstrijo l. 1879 dokončen značaj. „Upam, da sem dokazal,“ pravi Naumann, „da je bil Bismarck pobudnik Srednje Evrope. Naša naloga je, da dokončamo njegovo delo.“ Kakor že marsikdo pred njim, je videl tudi Naumann v taki srednjeevropski državni tvorbi vstajenje in prerod starega „svetega cesarstva nemške narodnosti“. Samo po sebi umevno se mu zdi, da mora biti njeno vodstvo v nemških rokah, da ima nemški narod pri tem svojo „misijo“. Vendar pa se zaveda težav s srednjeevropskimi narodnostnimi problemi: zato bi bilo treba njihovo novo skupnost voditi s strpnostjo in prožnostjo, nikakor pa ne v pangermanskem smislu. Naumannov koncept „Srednje Evrope“ sega seveda daleč čez meje nemškega jezikovnega ozemlja; saj je sam napisal tudi knjigo o „Srednji Evropi“ in Bolgariji.

J. Droz je v svoji analizi Naumannove knjige sicer pravilno pomčrtal, da Naumann sam ni imel namena zgraditi izrazito nemško-nacionalno koncepcijo „Srednje Evrope“. Nasprotno, res je, da so se njegove koncepcije zelo ostro lotili velikonemški nacionalisti in to ne le v „Rajhu“, temveč tudi v Avstro-Ogrski monarhiji, posebno na Češkem. Res je tudi, da so se ji po drugi strani priključili nekateri takratni vodilni socialisti, predvsem znani K. Renner s svojimi izvajanci v „Arbeiter-Zeitung“ in v reviji „Der Kampf“. Res je tudi, da so se še kasneje za njo ogrevali številni „avstro-marksisti“ in drugi zagovorniki trilateralne ureditve Avstro-Ogrske monarhije. Saj ideja končno niti ni bila nova; potreba po organizaciji politično in ekonomsko krepke „Srednje Evrope“ kot vmesnega področja med francoskim in ruskim ekspanzionizmom je močno lebdela v zraku vse 19. stoletje; zelo krepko ji je botroval že Metternich. Tudi je točno, da dolgo ni bila pri srcu „malim“ nemškim nacionalistom pruskega kova, vse dokler se v prvi svetovni vojni nista našla v objemu pruski in avstro-ogrski koncept.

Nič manj pa ni res, da se tudi Naumann ni mogel in ni znal odreči ideji o „vodilni“ vlogi Nemcev v srednjeevropski „skupnosti“. Človeka

nehote celo moti neka nostalgija, ki spremlja njegove dobronamerne nasvete za realistično reševanje srednjeevropskih narodnostnih problemov. Samo poslušajmo to nostalgijo: „Kako bi bilo lepo, če bi lahko iz Čehov napravili Nemce! Toda celo če bi bilo to mogoče, bi ne bilo lahko. Primeren trenutek za to je že zamujen in obe strani sta za to že prestari. Nemci že dolgo nimajo več tiste žive sposobnosti za ekspanzijo, tiste moči in mladosti svojih prednikov, srednjeveških kolonistov, Čehi pa niso več tako primerni za kovanje kakor so bila svoj čas slovanska ljudstva...“ Naumann v tej nostalgiji niti ni slutil, da se bosta nemška „moč“ in „mladost“ kaj kmalu pojavili v hudo modernizirani obliki. Ali bi to obžaloval, če bi doživel?

Toda četudi verjamemo v iskrenost Naumannovih konceptov o narodnostnem sožitju v „Srednji Evropi“ pod nemškim vodstvom, ne moremo mimo dejstva, da se njegova koncepcija ni uresničila. Zakaj ne? Morda se komu zdi, da je propadla zato, ker je bila prezgodaj rojena, ker so jo ubili drobni, porajajoči se srednjeevropski nacionalizmi z začetka 20. stoletja. Če je tako, se bo pač uresničila kdaj kasneje, ko si bo morda brez „nujnega“ nemškega vodstva pridobila zaupanje nenemških narodov Srednje Evrope? Zdi se mi, da ji marsikdo pri nas že prezgodaj zaupa, preden imamo jamstvo, da ne bo znova zlorabljena. Ali pa ni morda propadla ravno zato, ker jo je čas prehitel po drugi poti, s tem da si jo je skoraj logično, čeprav morda proti njeni prvotni želji, vpregel v svojo službo nacizem in na njej zgradil koncepcijo „svoje“, ne samo Srednje, temveč vse Evrope?

Tu ni prostora, da bi iz Drozove knjige naveljali vso dolgo vrsto citatov, ki nam vzbujajo nezaupanje, ker nam dokazujejo, kako je tudi v tem nacizem spretno izkoristil vso morebitno naivnost in poštenost svojih „srednjeevropskih“ predhodnikov, in s tem pravzaprav po svoje zlorabil vse take „srednjeevropske“ koncepcije. Morda si izberimo iz Drozovega gradiva samo nekaj opozoril kot zdravilo zoper morebitne skušnjave, da bi si kdorkoli med nami podobno kakor svoj čas Naumann, ustvarjal prevelike iluzije o „Srednji Evropi“. Sumljiva je bila že silna popularnost, ki jo je Naumannova teza doživela med bojevitimi zastopniki centralnih sil (Nemčije in Avstro-Ogrske) med prvo svetovno vojno. Zlasti ko je šlo tem silam v letih 1915 in 1916 na bojiščih kar dobro, je „Mitteleuropa“ postalo pravo izhodišče za sanje o „Drangu nach Osten“. Ko se je pozneje (1917) zrušila ruska fronta ter se je odprla pot tudi na vzhod, pri tem pa sprožilo poljsko vprašanje, so kratkovidne sanje razen „Srednje“ zajele tudi „Vzhodno“ Evropo. Celo revija „Sozialistische Monatshefte“ je takrat sanjala o federaciji slovanskih držav v okviru „centralnih sil“, ki naj bi pomagala ustvariti ekonomski in vojaški blok, potreben Nemcem za zmago (Droz, str. 224). Ko pa je ne posebno dolgo po prvi svetovni vojni začela v Nemčiji kliti naci-

stična miselnost, ki ji je krepko krčila pot nova „znanost o prostoru“, imenovana „geopolitika“, je ideja „Srednje Evrope“ živo zažarela v novi luči. Tako je nemški zgodovinar W. Schüssler v svoji knjigi o „nemški enotnosti in o vsenemškem obravnavanju zgodovine“⁸ napisal dobesedno tole: „Po mnenju geografov obsega Srednja Evropa porečja Rena, Labe, Visle, Donave in Dnestra. Toda mi Nemci vemo tole: da je Srednja Evropa v zgodovinskem in geografskem pogledu prostor, kjer živijo Nemci bodisi med seboj ali sredi drugih narodov... Srednja Evropa je prostor, kjer se je odigravala in se odigrava usoda nemškega naroda v celoti, je pozornica, kjer se odigrava naša nacionalna drama. Zato je ta Srednja Evropa nemška, je nemška stvarnost... Čehi, Jugoslovani, Madžari, Poljaki in Romuni so povsem nesposobni preoblikovati ta prostor; vsi ti narodi so prišli v medsebojne stike po Nemcih; Nemci so v tem prostoru povsod navzoči.“ Po njegovem mišljenju so celo samo Nemci sposobni v Srednji Evropi preprečiti drugim narodom, da ne zaidejo na pot anarhije in vojne. Isti Schüssler je leta 1941⁹ celo zapisal, da takratno podjarmljenje slovanskih narodov ni rezultat osvajanja, temveč „naravnega izžarevanja nemške moči v Srednji Evropi“. Kaj bi k temu rekel Naumann?

Nič manj jasno ni govoril geograf Albrecht Haushofer, sin starejšega, Karla Haushoferja, očeta slovite „geopolitike“. Že leta 1930 je zapisal: „Srednja Evropa je koncept, ki ga je ustvarila določena politična volja... Za svoje izoblikovanje se ima zahvaliti Nemcem. Brez njih je ne bi bilo (!). To je treba slovesno zatrditi spričo napačnih razlag tega izraza, ki so nedavno prišle iz Prage, Budimpešte in Varšave“.¹⁰ Po njegovem mnenju je v tem delu Evrope samo Nemčija ustvarjalna sila; Dunaju je usojeno, da usmerja podonavsko gospodarstvo, Avstriji pa vloga nujnega posrednika med Nemčijo in agrarnimi deželami Jugovzhodne Evrope. Kako logična izraba koncepta „Srednje Evrope“ za pripravljanje „Anschlusa“, za doktrino „gospodarstva velikega prostora“ („Grossraumwirtschaft“) in za vse, kar je sledilo! Sloviti avstrijski zgodovinar H. v. Srbik pa je leta 1937 celo očital nemškemu zgodovinopisju, da ne misli dovolj na „milijone Nemcev, ki živijo osamljeni in razdrobljeni pod tiranijo tujih ljudstev in jih je treba vrniti v rajh“.¹¹ Celó t. im. „nacionalni katoliki“ v Avstriji so se, čeprav malo bolj zadržano, podali na to pot in zlasti moralno podprli okupacijski režim na Češkoslovaškem (gl. Droz, str. 261).

Naj to zadostuje. Vsekakor bi bilo koristno, da bi si tudi vsak naš geograf vzel v roko Druzovo knjigo, pa tudi samega Naumanna. Ne dvomim, da ga bo utrdila v prepričanju, da je potrebna pri kakršni koli družbeno-geografski vsebini pojma „Srednje Evrope“ vsaj velika previdnost. Saj so mu to vsebino skozi vse 19. stoletje od Metternicha dalje dajali Nemci, ki so si vsekakor sožitje z nenemškimi narodnostmi v Srednji Evropi predstavljali po svoje, čeprav v

raznih variantah. Naivni bi bili, če bi mislili, da je ta tradicija že mrtva. Zato tudi ne more biti v našem interesu, da bi naši mladini brez potrebe in kar mimogrede kakor koli vcepljali „tradicionalno“ mišljenje o vodilni vlogi Nemcev v „Srednji Evropi“. Saj še tako ta mladina z nami vred kar prerada obožuje današnjo „vodilno“ vlogo Zahodne Nemčije z vsemi njenimi čudeži in pri tem pozablja na vse, kaj je „srednjeevropska“ civilizacija pod nemškim vodstvom počela pri nas v letih 1941—1945. Res smo spričo našega vsestranskega sodelovanja z Avstrijo in še posebej s Koroško na najlepši poti k pravemu, enakopravnemu sožitju narodov Srednje Evrope. Toda na slabe strani „srednjeevropskih“ koncepcij le ne smemo pozabiti in naše zaupanje ne sme biti stoddotno, dokler nimamo dokazov, da so zares dokončno mrtve.

Vsak geograf, ki se bo poglobil v historiat nastanka pojma „Srednje Evrope“, pa se bo tudi prepričal, da se lahko solidna opredelitev „Srednje Evrope“ kot geografskega pojma, če in kolikor je sploh potreben, opira samo na značilno prirodno geografsko prehodnost med pravo oceansko, kontinentalno, sredozemsko in subpolarno Evropo. Taka Srednja Evropa pa nikakor ne vključuje samo dežel s pretežno nemško govorečim prebivalstvom. Tudi kakršnim koli nesporazumom glede „vodilne“ vloge Nemcev v njej se bomo tem bolj in tem temeljiteje izognili, pri tem pa kakršen koli koncept Srednje Evrope tudi po družbeni plati koristno in enakopravno oplodili z nenemškimi elementi, če jo bomo pojmovali čim širše. Zato iz nje ne bomo izločili Poljske, pa tudi ne Podonavja, kakor je to napravljal, po mojem mišljenju brez potrebe, učbenik zemljepisa za 6. razred osnovne šole.

PRIPOMBE:

¹ Jacques Droz, L'Europe Centrale, évolution historique de l'idée de „Mitteleuropa“. Bibliothèque, Payot, Paris 1960, 283 strani.

² Max Derruau, L'Europe. Hachette, Paris 1958.

³ P. George — J. Tricart, L'Europe Centrale. Collection Orbis, vol. 2, Paris 1954.

⁴ George W. Hoffman, A Geography of Europe. Second ed., New York 1961.

⁵ H. Hassinger, Das geographische Wesen Mitteleuropas, Mitt. Geogr. Ges. Wien 1917.

⁶ R. Sieger — A. Penck, „Zwischeneuropa“, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde 1916. der Gesellschaft für Erdkunde 1916.

⁷ Friedrich Naumann, Mitteleuropa, Berlin 1915.

⁸ W. Schüssler, Deutsche Einheit und gesamtdeutsche Geschichtsbetrachtung. Aufsätze und Reden. Stuttgart 1937.

⁹ W. Schüssler, Mitteleuropa. Ein geschichtlicher Überblick. Köln 1941.

¹⁰ Albrecht Haushofer, Mitteleuropa und der Anschluss. V knjigi „Die Anschlussfrage“, Dunaj 1930.

¹¹ H. v. Srbik, Deutsche Einheit, 4 knjige, München 1934—1949; prim. zlasti članek „Zur gesamtdeutschen Geschichtsauffassung“, Historische Zeitschrift 156, 1937.